

## ДВОРЯНСТВО БЕССАРАБІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРШОГО ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ (1897 р.)

У статті аналізуються відомості про чисельність, походження, етнічний склад та рівень освіченості дворянства Бессарабської губернії наприкінці XIX ст.

**Ключові слова:** дворянство, Бессарабія, перепис, етнос, освіта.

Дворянство Російської імперії протягом XVII–XIX ст. відіграло провідну роль в політичному, культурному та громадському житті, було опорою російської державності. Статистичні матеріали дають змогу зробити аналіз демографічних, соціально-економічних, етнічних процесів серед провінційного дворянства. Одним з таких джерел є відомості Першого Загальноросійського перепису населення 1897 р.

Матеріали перепису і раніше використовувалися науковцями у дослідженнях питань соціально-економічного розвитку, демографічних, міграційних процесів, етнічного складу населення імперії як в цілому, так і її окремих регіонів. До публікацій радянської доби відносяться праці Наулка В.І, Тихонова Б. В. [1]. Вагомий внесок у розробку теми в 90-ті рр. XX ст. внесли дисертаційні дослідження російських вчених Литвака К. Б., Борщик Н.Д. [2].

Змістовна, на наш погляд, публікація українського науковця Гуменюка А.О. [3], присвячена аналізу чисельності етнічних груп на українських землях. Серед сучасних українських вчених, які досліджують різні аспекти матеріалів перепису населення Іванюк О.Л., Донік О.М., Циганенко Л.Ф., Чумак М.М. [4] та ін.

На основі матеріалів Першого Загальноросійського перепису населення 1897 р. автор поставив завдання проаналізувати відомості про чисельність, походження, етнічний склад, рівень освіченості дворянського загалу Бессарабської губернії [5].

Нагадаємо, що Бессарабія увійшла до складу Російської імперії в 1812 р. Пізніше, за умовами Паризького мирного договору (1856 р.) південна частина Бессарабії – Ізмаїльський, частина Кагульського і Акерманського повітів – були передані Румунії. Лише у 1878 р., за умовами Лондонського договору бессарабські землі були знов підпорядковані Російській імперії. Тут було утворено Бессарабську губернію, яка складалась з 8 повітів зі столицею в м. Кишиневі.

Дворянство Бессарабської губернії відрізнялося своєю специфікою від дворянства інших українських земель Російської імперії. Бессарабія – це поліетнічний край, на її теренах мешкали представники багатьох етносів, і дворяни репрезентували близько 20. На формування дворянської верстви в краї впливала урядова політика, яка була спрямована на укріплення становища дворян у регіоні.

Загальна кількість населення Бессарабської губернії на 1897 р. становила 1 935 412 осіб обох статей – 991 239 чоловіків та 994 173 – жінок [5,3]. Дворяни становили лише 1,1% від усього населення губернії, а саме 21 863 особи, з них спадкових дворян – 11 773, а особистих – 10 090 осіб [5,4].

Аналіз кількісного складу дворянського населення повітів Бессарабської губернії (Таблиця 1), дозволив зробити висновки, що найбільше дворян мешкало у Кишинівському повіті – 8 100 осіб, або 37%. Найменше аристократів проживало в Акерманському повіті. Тут вони склали лише 7%, або 1 500 осіб. В решті повітів кількість дворян коливалась від 11% (Оргєєвський повіт) до 8% (Ізмаїльський повіт).

Ситуація в містах виглядала наступним чином: в м. Кишиневі мешкало 6 903 дворянина, або 31%. Наступним містом, за кількістю дворян, було м. Бендери – 1 260 осіб, або 6%. Найменше дворян мешкало у м. Кагул – вони склали лише 0,3%, або 81 особа. В решті міст кількість дворян коливалась від 3% (м. Акерман) до 0,4% (м. Кілія). Від усього населення краю, яке мешкало в містах дворянська верства становила 4%, або 11 766 осіб обох статей [5, 3].

Наприкінці XIX ст. Бессарабія була аграрним краєм, а це означало, що більшість населення жила у сільській місцевості. Однак, парадокс полягає в тому, що більшість дворян краю мешкали в містах. Іншими словами, маючи великі маєтності в сільській місцевості, дворяни віддавали перевагу проживанню у містах.

Таблиця 1

## ВИТЯГ З ПЕРШОГО ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ (1897 р.)

№	Повіти та міста	Всього населення	Дворяни спадкові та особисті	%	%
1.	Кишинівський м. Кишинів	279 657 108 483	8 100 6 903	37 31,6	2,9
2.	Акерманський м. Акерман	265 247 28 258	1423 683	6,5 3	0,5
3.	Бендерський м. Бендери	194 915 31 797	1 946 1260	9 5,8	1
4.	Бельцький м. Бельци	211 448 18 478	1 996 494	9 2,25	1
5.	Ізмаїльський м. Ізмаїл м. Болград м. Кілія м. Кагул м. Рені	244 274 22 295 12 300 11 618 7 077 6 941	1 525 559 262 88 81 119	7 2,55 1,1 0,4 0,3 0,5	0,6
6.	Оргєєвський м. Оргєєв	213 478 12 336	2 501 276	11,5 1,2	1,1
7.	Сорокський м. Сороки	218 861 15 351	2 027 469	9,3 2,1	0,9
8.	Хотинський м. Хотин	307 532 18 398	2 335 572	10,7 2,6	0,75
Всього в губернії		1 935 412	21 863		1,1
Всього в містах		293 332	11 766		4

Основним громадським зайняттям для себе дворяни вважали службу в державних органах, в органах місцевого самоврядування, заняття просвітницькою і благодійною діяльністю. В містах проходили дворянські збори, діяли різні комітети і товариства. Раз в три роки дворяни збиралися на губернські дворянські збори, де приймали рішення з актуальних питань свого стану, звіряли свої культурні звички з модою і норми свого кола.

Як правило, в зимовий час, навіть ті дворяни, які мешкали у сільській місцевості, приїздили до міста часто з своїми родинами. Ті, у кого не було в місті власного будинку, знімали квартири або влаштовувалися в готелях. На шляхетних дворянських зборах влаштовувалися бали, маскаради, благодійні базари, спектаклі. У приватних будинках також проходили бали, прийоми. Сімейні дворяни до цього часу приурочували вивезення у світ своїх незаміжніх дочок.

Певну цікавість викликає питання походження дворян, і матеріали Перепису дають змогу дати відповідь на нього. За місцем народження дворянське населення Бессараб-

ської губернії поділялося на 3 встановлені переписом групи: з Бессарабської губернії, з інших губерній, з інших держав.

З таблиць, підготовлених Центральним Статистичним Комітетом видно, що більшість дворян – 14 323 осіб обох статей, або 65,5% були уродженцями Бессарабської губернії (Таблиця 2).

Таблиця 2

## РОЗПОДІЛ ДВОРЯН ЗА МІСЦЕМ НАРОДЖЕННЯ

(на підставі матеріалів Першого Загальноросійського перепису 1897 р.)

	Дворян спадкових та особистих	%
1.3 Бессарабської губернії	14 323	65,5
в містах	6 879	31,5
в повітах без міст	7444	3,0
2. 3 інших губерній	7 279	33,3
в містах	4 748	21,7
в повітах без міст	2 531	11,6
3. 3 інших держав	261	1,2
в містах	139	0,65
в повітах без міст	122	0,55

На долю тих, хто народився в інших губерніях Російської імперії припадало 33,3%. Як правило, дворяни прибували з Подільської, Херсонської, Київської, Волинської губерній. Кількість дворян, які народилися за кордоном становила 1,2%, або 261 особа.

Більшість дворян, бессарабців за походженням, мешкали в сільській місцевості – 7 444 особи (34%). Натомість прибульці з інших губерній та держав полюбили оселятися у містах – відповідно 4 888 осіб (22,35%).

Аналіз етнічного складу дворянства Бессарабії свідчить, що більшість спадкових та особистих дворян становили росіяни – 13 240 осіб обох статей, або 60,3%. Решта етносів серед дворян були репрезентовані наступними чином:

- молдаване (4 281 особа) – 19,6%,
- поляки (2 166 осіб) – 10%,
- українці (1 276 осіб) – 6%,
- німці (231 особа) – 1%.

Дворяни єврейського, болгарського, вірменського, грецького, турецького, фінського походження становили менше 1%. В цілому на ці етнічні групи припадало близько 3%.

Як відомо, дворянська верства відрізнялася своєю вихованістю та освіченістю. Освіта і виховання дворянських дітей так само, як і життя їх батьків, залежали від багатьох причин, і передусім від майнового рівня родини та шляхетності. Почати освіту дворянські нащадки могли з навчання в школі, або вдома. Як правило, дворяни наймали для своїх дітей гувернерів – іноземців

за походженням. Діти вивчали граматику, французьку мову, міфологію, історію і географію.

Після закінчення школи діти могли навчатися в гімназіях та прогімназіях, училищах. Гімназії поділялися на два типи: класичні і реальні. Прогімназії за своїм змістом навчання відповідали першим чотирьом класам гімназій. У класичних гімназіях близько половини всього навчального часу відводилася на вивчення латинської та грецької мов. У них, крім того, викладалася російська мова та література, історія, географія, природознавство, математика, фізика, космографія, креслення і одна сучасна іноземна мова – французька або німецька. Випускник класичної гімназії отримував право вступу до університету.

Реальні училища були семирічними навчальними закладами. Однак, в них замість грецької і латинської мов вивчали сучасні іноземні мови, природничі науки, математику, інженерну справу, бухгалтерію та інші дисципліни. Випускників реальних училищ готували до того, щоб вони могли відразу увійти до світу торгівлі і промисловості або продовжити освіту в технічних інститутах.

Наступним етапом освіти були спеціальні навчальні заклади. Для хлопців це військові, а для дівчат – інститути або курси шляхетних дівчат.

Бажаючи, після закінчення середнього навчального закладу, могли продовжити навчання в університетах. Як правило, три факультети: філософський, юридичний та медичний.

Таблиця 3

**РОЗПОДІЛ ДВОРЯН ЗА МІСЦЕМ ОТРИМАННЯ ОСВІТИ**  
(на підставі матеріалів Першого Загальноросійського перепису 1897 р.)

	Неосвічені	Освічені	Місця отримання освіти					
			Університети та ін. вищі навч. закл.	Спец. та техн. вищі навч. заклади	Вищі військ. навч. заклади	Серед. навч. заклади	Спец. серед. навчальні заклади	Серед. військ. заклади
До 10 років	3854	1110	—	—	—	95	—	—
10-19	725	3127	2	—	—	1449	8	5
20-29	592	3005	126	18	—	1206	75	137
30-39	637	2731	289	46	2	1002	113	214
40-49	421	2048	189	30	4	552	49	145
50-59	331	1473	118	10	1	299	25	61
60 р. і більше	413	1242	66	4	4	261	10	35
Невід. років	5	3	—	—	—	—	—	1
По губернії	6924	14939	790	108	11	4864	280	598

Данні Першого перепису дають змогу оцінити рівень освіченості дворян бессарабського регіону (Таблиця 3). З'ясовано, що 68,3% дворян (7 490 чоловіків та 7 449 жінок) [5,42] мали освіту. Більший відсоток неосвічених серед дворян становили жінки – 18,1% (3 952 особи). Серед чоловіків цей відсоток був менший – 13,6%, або 2 972 особи. З усього дворянського загалу краю близько 40% отримали освіту у середніх навчальних закладах.

Таким чином, у досліджуваній період змінилося правове, соціально-культурне, економічне, суспільно-політичне положення місцевого дворянства Бессарабії, оскільки йшов процес

пристосування, адаптації його до нових умов. Аналіз статистичних даних показав, що наприкінці XIX ст. в краї за кількістю переважало дворянство російського походження. У цьому відношенні Бессарабська губернія стає подібною іншим російським губерніям. Характерною рисою для цього періоду стала урбанізація дворянства.

В нових умовах сталися значні зміни в характері освіти: основною стала системна освіта, збільшилася доля дворян, що отримували середню і вищу освіту. Відомості свідчать, що вища освіта була доступна незначній кількості дворян, а в основному вони навчалися в середніх навчальних закладах.

### Джерела та література

1. Наулко В.И. Развитие межэтнических связей на Украине: историко-этнографический очерк / Всеволод Иванович Наулко / – К.: Наукова думка, 1975. – 276 с.; Тихонов Б.В. Переселения в России во второй половине XIX в. По материалам переписи 1897 г. и паспортной статистики / Борис Владимирович Тихонов / – М.: Наука, 1978. – 214 с.

2. Литвак Б.Г. Перепись населения 1897 г. о крестьянстве России. (источниковедческий аспект) / Борис Григорьевич Литвак // История СССР. – 1990. – № 1. – С. 114–126; Борщик Н.Д. История Первой Всероссийской переписи населения 1897 г.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02. «Всемирная история» / Наталья Дмитриевна Борщик – Курск, 2003. – 205 с.

3. Гуменюк А.О. Міста Правобережної України в др. пол. XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.0 «Історія України», К.: 1992. – 240 с.

4. Іванюк О.Л. Етнічний склад міського населення Київської губернії за матеріалами перепис-

них документів Російської імперії 1897 р. / Олег Іванюк // Краєзнавство. – 2008. – № 1–4. – С. 71–76; Донік О.М. Чисельність та етнічно-конфесійний склад купецтва України в XIX - на початку XX ст. / Олександр Миколайович Донік // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 71–96; Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (за матеріалами Першого Всеросійського перепису 1897 р.) / Лілія Федорівна Циганенко // Вісник академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України (Науково-практичний посібник). – 2009. – № 2 (49). – С. 157–161; Чумак М. М. Етнічний склад купецтва Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. / М.М. Чумак // Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – 2010. – №19. – С. 237–242.

5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Изд. Центр. стат. ком. МВД; [Под ред. Н.А. Тройницкого]. В 89 т. – Т. III: Бессарабская губерния. – 1905. – 312 с.

*Маргарита Башлы*

#### **Дворянство Бессарабии на основании материалов Первой Всероссийской переписи (1897 г.)**

*В статье анализируются сведения о численности, происхождении, этническом составе и уровне образования дворянства Бессарабской губернии в конце XIX ст.*

**Ключевые слова:** дворянство, Бессарабия, перепись, этнос, образование.

*Margarita Bashly*

#### **Nobility of Bessarabia materials for the First all-russian census (1897)**

*This article analyzes events about number, origin, ethnic structures and level of education of the nobility of Bessarabs'ka province at the end of the XIX th century.*

**Key words:** nobility, Bessarabia, census, ethnos, education.